

The Discourse Model of Resistance of the Perspective of the Qur'an

Majid Soleymani (Ph. D.)¹

Jafar Vafa²

Abstract

The discourse making of resistance is the cause of arousal of minds, the impact on their thoughts and the mobilization of them to act in the matter of resistance. The present article has been compiled with the aim of providing a pattern for the discourse making of resistance using the Holy Quran. The research method was a combination of grounded theoretical and descriptive-analytical. According to the findings, the most important elements of the discourse making pattern of resistance in the Qur'an, including causal conditions: Clarification of actors, production of valuable content, knowledge mastery, audience awareness, being a factor; Background conditions: language skills, firmness of speech, reasoning, invitation, discourse confrontation, decision-making, faith and intervening conditions: credible news, allegory, pattern introduction, motivation, encouragement to action, facilitation, repetition, reminder and reminder, Interrogation and rhetorical method. The discourse strategies of the resistance are: struggle, mental strength and resilience, vitality, solidarity, use of knowledge, mobility, avoidance of oppressive peace and non-friendship with the enemy and waiting for martyrdom. Finally, after presenting the discourse making pattern of resistance, the research also makes some suggestions in this regard. The results of the present study for organizations, institutions and centers that work in the field of resistance culture, including educational centers, universities and seminaries, the Supreme Council of the Cultural Revolution, Broadcasting, revolutionary and military institutions that need discourse pattern of resistance culture are useful and usable.

Keywords: *Pattern, Discourse, Culture, Resistance Discourse Making.*

1. Ph. D. in Sociology and Faculty Member of Imam Sadegh Institute of Islamic Sciences Sociosol@yahoo.com.

2. Corresponding Author: Master of Quranic and Hadith Sciences and Researcher of Imam Sadegh Institute of Islamic Science.

الگوی گفتمان سازی مقاومت از منظر قرآن

دکتر مجید سلیمانی*، جعفر وفا**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۱۹

چکیده

گفتمان سازی مقاومت، موجب برانگیختگی اذهان، اثرگذاری در افکار و بسیج آنها برای کنشگری در امر مقاومت است. نوشتار حاضر با هدف ارائه الگوی گفتمان سازی مقاومت با بهره گیری از قرآن کریم تدوین شده است. روش پژوهش ترکیبی از نوع گزیند تئوری و توصیفی - تحلیلی بوده است. طبق یافته‌ها، مهم‌ترین ارکان الگوی گفتمان سازی مقاومت در قرآن، شامل شرایط علی: تبیین گری عاملان، تولید محتوای غنی، تسلط دانشی، پندپذیری مخاطب، عامل بودن؛ شرایط زمینه‌ای: مهارت زبانی، استواری و استحکام سخن، استدلال، دعوت، مقابله گفتمانی، مصمم سازی، ایمان و شرایط مداخله‌گر: اخبار موثق، تمثیل، معرفی الگو، انگیزه، تشویق به اقدام، تسهیل، تکرار، تذکر و یادآوری، استفهام و روش خطابی است. راهبردهای گفتمان سازی مقاومت عبارت‌اند از: مبارزه، استحکام روحی و تاب‌آوری، نشاط، همبستگی، بهره‌گیری از دانش، تحرک، دوری از صلح ذلت‌بار و عدم پیوند دوستی با دشمن و انتظار شهادت. پژوهش در نهایت، پس از ارائه الگوی گفتمان سازی مقاومت، پیشنهادهایی نیز در این زمینه مطرح می‌کند. نتایج پژوهش حاضر برای سازمان‌ها، نهادها و مراکزی که در زمینه فرهنگ مقاومت فعالیت می‌کنند، از جمله مراکز آموزشی، دانشگاه‌ها و مراکز حوزوی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، صدا و سیما و نهادهای انقلابی و نظامی که نیازمند الگوی گفتمان سازی فرهنگ مقاومت هستند، مفید و قابل استفاده است.

کلیدواژه‌ها: الگو، گفتمان، فرهنگ، گفتمان سازی مقاومت.

*. دکترای جامعه‌شناسی و عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع) Sociosol@yahoo.com

** نویسنده مسئول: کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث و پژوهشگر پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)

مقدمه

مقاومت^۱، فرهنگی به بلندای تاریخ ظهور اسلام دارد. در دهه‌های اخیر اسلام انقلابی جایگزین ایدئولوژی‌ها و آموزه‌های برآمده از مدرنیسم و پست‌مدرنیسم، از جمله تسامح و تساهل، نسبی‌گرایی شد و تحولی شگرف با تمرکز بر فرهنگ اسلامی ایجاد کرد که جلوه‌هایی از هویت مقاومت و مبارزه و کنش‌گری را در عرصه‌های گوناگون به ویژه در مبارزات انقلابی و دفاع مقدس رقم زد.

در اهمیت مقاومت همین بس که مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌فرماید: «هر ملتی که در دنیا به جایی رسیده است، به خاطر عزم و اراده و ایستادگی و سینه سپر کردن و سر را بالا نگه داشتن رسیده است» (۱۳۷۹/۷/۲۹). از جمله عوامل مهمی که در نشر فرهنگ مقاومت و ارزش‌های برآمده از آن در جامعه تأثیرگذار بود و تغییراتی را در زیست فرهنگی - اجتماعی مردم، به خصوص در بحبوحه جنگ تحمیلی رقم زد، گفتمان‌سازی مقاومت بود. گفتمان‌سازی عامل مهمی برای عملیاتی شدن فرهنگ مقاومت در جامعه به شمار می‌رود. بدون گفتمان‌سازی، ارزش مقاومت در سطح باورها باقی می‌ماند و کمتر در سطح رفتار نمایان می‌شود. گفتمان‌سازی در رشد بینش، نگرش، و شکل‌گیری رفتار و تبدیل آن به هنجار و ثبات آن نقشی تعیین‌کننده دارد. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌فرماید: «این گفتمان‌سازی برای چیست؟ برای این است که اندیشه دینی، معرفت دینی در مخاطبان، در مردم، رشد پیدا کند. اندیشه دینی که رشد پیدا کرد، وقتی همراه با احساس مسئولیت و تعهد باشد، عمل به وجود می‌آورد و همان چیزی می‌شود که پیغمبران دنبال آن بودند» (۱۳۸۸/۹/۲۲).

به تعبیر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی): «گفتمان یعنی یک مفهوم و یک معرفت، همه‌گیر بشود در برهه‌ای از زمان در یک جامعه. آن وقت، این می‌شود گفتمان جامعه» (۱۳۸۸/۹/۲۲). از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، گفتمان‌سازی به معنی: فراگیر شدن گفتمان (۱۳۹۵/۱۰/۱۳)، آماده‌سازی و بسیج اذهان، تبیین، و تبدیل کردن یک مطالبه به خواست عمومی (۱۳۹۵/۴/۱۲)، اثرگذاری در افکار عمومی (۱۳۹۵/۳/۶)، ایجاد فکر و جریان فکری در جامعه

1. Resistance

(۱۳۹۱/۹/۲۱)، شکل دادن به باورهای عمومی (۱۳۹۲/۱۲/۱۵)، رسوخ در فکر و جان‌نخبگان و جوانان (۱۳۹۱/۱۲/۱۴)، طرح مسائل به‌طور دائمی (۱۳۹۰/۲/۲۷) و... است.

از جمله شیوه‌هایی که با استفاده از آن می‌توان به فرهنگ‌سازی و نهادینه کردن فرهنگ مقاومت در جامعه پرداخت، ارائه الگوی گفتمان‌سازی مقاومت است. هرچند مفهوم گفتمان‌سازی نوپاست، درباره الگوی آن تحقیقات اندکی انجام شده است. برای نمونه، امین خندقی و فاطمه سادات جعفرنیا (۱۳۹۳)، چگونگی گفتمان‌سازی نظریه ولایت فقیه در محتوای برنامه‌های درسی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران را مورد بررسی قرار داده‌اند. در پژوهش دیگری، آقایان محمد سلطانی فر و محسن میرزا ابوالحسن خان ایلچی (۱۳۹۵) مدل گفتمان‌سازی رسانه‌ای اقتصاد مقاومتی را ارائه داده‌اند.

با وجود این، هرچند طی سال‌های گذشته، محققانی تلاش کرده‌اند تا الگوی گفتمان‌سازی مقاومت را ارائه دهند، اما مسئله این است که [هنوز] الگویی برآمده از آموزه‌های قرآنی - که براساس آن بتوان راهنمایی‌هایی عملی فراراه برنامه‌ریزان و کارشناسان فرهنگ دفاع و مقاومت ارائه داد- به رشته تحریر درنیامده است. الگوی گفتمان‌سازی مقاومت مبتنی بر آموزه‌های قرآنی از آن رو بیشتر ضرورت می‌یابد که می‌توان با نهادینه کردن آن، مقاومت در سایر عرصه‌ها از جمله فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی را نیز به صورت اصولی تر نهادینه کرد. وقتی که پدیده مقاومت در قالب الگو و مدل ارائه می‌شود، بهتر می‌توان از ابعاد و جنبه‌های گوناگون به آن نگریست و به کارکردش وقوف یافت؛ زیرا برخی معتقدند که مدل، ساخت‌های اساسی یک واقعیت را می‌رساند و در سطح خود، قادر به تبیین آن و ارائه کارکردهایش است (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۴۵۸). مقاله حاضر برای دستیابی به این مهم و گفتمان‌سازی فرهنگ مقاومت و نشر آن در جامعه، الگویی با تاسی به آموزه‌های قرآنی ارائه می‌دهد. در این زمینه، محققان با مرور در ادبیات موضوع، مفاهیم گفتمان و گفتمان‌سازی و شناسایی شاخص‌ها و مفاهیم مشابه گفتمان‌سازی در قرآن کریم، مطالب مرتبط را شناسایی و با ادبیات گفتمانی، تحلیل کرده‌اند. از روش ترکیبی گراند‌تئوری و روش تحلیلی و توصیفی در مطالعه آیات، در نهایت، الگوی گفتمان‌سازی مقاومت و فرهنگ آن تولد یافت.

تعریف مفاهیم

گفتمان^۱

گفتمان در معانی مختلفی به کار رفته است، از جمله: «گفتمان یعنی یک مفهوم و یک معرفت همه گیر بشود در برهه‌ای از زمان در یک جامعه. آن وقت، این می‌شود گفتمان جامعه» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۹/۲۲). هال^۲ (۱۳۹۳: ۲۴) معتقد است: «گفتمان‌ها شیوه‌های ارجاع یا ساختن دانش درباره عمل خاص است؛ یعنی مجموعه (یا ترکیبی) از تصورات، تصاویر و اعمال که شیوه‌های حرف زدن درباره موضوع، فعالیت اجتماعی، یا نهاد اجتماعی خاص و اشکال دانش و رفتار مرتبط با آنها را فراهم می‌کند».

گفتمان‌سازی

گفتمان‌سازی به معنای فراگیر کردن و عمومیت بخشیدن به یک مفهوم، معرفت و اندیشه در بین مخاطبان است؛ به گونه‌ای که به سبب فضای فکری به وجود آمده، همه در آن فضا می‌اندیشند، درباره آن با یکدیگر حرف می‌زنند و تبادل گفتار و معنا می‌کنند، جهت می‌گیرند، به آن معتقد می‌شوند و طبق آن رفتار، و نسبت به آن مطالبه‌گری می‌کنند، و سبب تولد و توسعه دانش‌ها می‌شوند (شبدینی پاشاکی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۰).

گفتمان‌سازی مقاومت

منظور از گفتمان‌سازی مقاومت، مجموعه باورهایی است که با توجه به شرایط اجتماعی و در تعاملات انسانی در قالب مفاهیم و معانی نشانگر ایستادگی و پایداری عرضه و فراگیر می‌شود و با تغییر در نگرش‌ها، زمینه عمل اجتماعی حضور، ایستادگی و بن‌بست‌شکنی و پیشتازی را فراهم می‌آورد و به عنوان یک ارزش گسترش می‌یابد. گفتمان‌سازی مقاومت در این نوشتار در قالب الگویی، شامل: علل، شرایط زمینه‌ای، شرایط تسهیل‌گر، پدیده، راهبردها و پیامدها به تصویر کشیده می‌شود.

1. Discourse
2. Hall

الگو

واژه الگو^۱ بیشتر به «ساخت و روابط بین عناصر یک واقعیت» توجه دارد و طرح ساده‌شده‌ای است که خطوط اساسی یک مجموعه اجتماعی و نسبت‌های موجود بین آنها را مشخص می‌کند (مندراس^۲، ۱۳۴۹: ۳۷۰).

مقاومت

مقاومت در لغت به معنی ایستادگی و برابری و مقابلی، مقاومه، پافشاری، ایستادگی، استقامت و پایداری به کار رفته است (دهخدا، ۱۳۷۳: ذیل واژه مقاومت). منظور از مقاومت در این پژوهش، تنها مقاومت در مقابل دشمن و از نوع فرهنگی و سیاسی است و مقاومت در مقابل امیال نفسانی را شامل نمی‌شود.

مؤلفه‌های گفتمان‌سازی

هر گفتمان برای تولید و ساخته شدن نیازمند عناصر، اجزا و مؤلفه‌هایی است. به عبارتی، عناصر چندی نیاز است تا کنار هم قرار گیرند و ماهیت گفتمانی پدیده‌ای را شکل دهند؛ از جمله این عناصر و مؤلفه‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. مفهوم و معرفت: مفهوم و معرفت مد نظر در هندسه گفتمان، مفهوم محوری است و شبکه‌ای از مفاهیم مرتبط با آن را در برمی‌گیرد؛

۲. اجتماع: گفتمان و اجتماع رابطه مستقیمی در ایجاد، تفسیر و توضیح یکدیگر دارند. از آنجا که اجتماع می‌تواند کوچک و محدود یا بزرگ و گسترده باشد، گفتمان نیز براساس گستره مخاطبانش می‌تواند به گفتمان در بین نخبگان، افسار خاص، فراگیر و عمومی و جهانی تقسیم شود؛

۳. زبان: زبان نقش اساسی در ایجاد و تفسیر گفتمان‌ها دارد و در واقع گفتمان، مطالعه زبان به عنوان پدیده‌ای اجتماعی است (شبدینی و دیگران، ۱۳۹۵: ۵۴).

1. Pattern
2. Mendras

برخی معتقدند که گفتمان‌سازی مبتنی بر ویژگی‌های دیگری است: یکی، تمرکز بر ایجاد شناخت و معرفتی عمیق و صحیح، و دیگری، توجه به رساندن این معرفت به دل و جان مخاطب و اثرگذاری در احساسات و عواطف افراد (امین خندقی و جعفرنیا، ۱۳۹۳: ۱۴۴).

عوامل گفتمان‌ساز

گفتمان پدیده‌ای تک‌عاملی نیست. برای اینکه گفتمان به عنوان یک نظام معنایی و در گستره خود شکل بگیرد، عوامل گوناگونی در شکل‌گیری و بارآمدن آن دخیل هستند. برخی از عواملی که منجر به تسلط گفتمانی خاص می‌شوند عبارتند از:

۱. عاملان سیاسی

در بررسی گفتمان، نقش عاملان سیاسی در دستیابی به ساخت و تسلط یک گفتمان دارای اهمیت ویژه‌ای است. به نظر لاکلا و موفه^۱ (۱۹۸۵) ظهور گفتمان‌ها و غلبه آنها به ایفای نقش اساسی برخی از کنشگران سیاسی که در پی رهبری نزاع سیاسی برمی‌آیند، بستگی دارد (قجری و نظری، ۱۳۹۲: ۷۶-۷۷).

۲. قابلیت دسترسی

لاکلا از مفهوم قابلیت دسترسی استفاده می‌کند تا تبیین کند که چگونه در طول بحران‌ها، بعضی گفتمان‌ها در قیاس با دیگر گفتمان‌ها، با استقبال و موفقیت بیشتری روبه‌رو می‌شوند. او بیان می‌کند که اگر بحران اجتماعی به اندازه کافی شدید باشد، به طوری که سراسر نظم گفتمانی را متزلزل سازد، تنها قابلیت دسترسی کافی است تا پیروزی گفتمان خاصی را رقم زند (قجری و نظری، ۱۳۹۲: ۷۸). بنابراین، گفتمان با طرح نویی که در می‌اندازد قابل دسترس می‌شود.

۳. اعتبار

اعتبار مرحله‌ای است که یک گفتمان مورد پذیرش عموم قرار می‌گیرد. «کسب اعتبار نیازمند یک سری عوامل سیاسی، شبکه تولید و توزیع گفتمان و منابع زبانی و غیر زبانی است» (همان: ۱۳۴).

1. Laclau and Mouffe

۴. طرد و برجسته‌سازی

گفتمان برای تسلط معنای مد نظر، به تبیین اهمیت و جایگاه آن می‌پردازد و آن را در نظرها برجسته می‌سازد. برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی سازوکاری است که به واسطه آن گفتمان‌ها سعی می‌کنند نقاط قوت خود را برجسته و نقاط ضعفشان را به حاشیه برانند و پنهان کنند و بالعکس نقاط قوت غیر یا دشمن را کوچک شمارند و نقاط ضعف او را برجسته سازند (قجری و نظری، ۱۳۹۲: ۸۱). امام (ره) برای تثبیت گفتمان انقلاب اسلامی می‌فرماید: «شک نباید کرد که انقلاب اسلامی ایران از همه انقلاب‌ها جداست. هم در پیدایش و هم در کیفیت مبارزه، هم در انگیزه انقلاب و قیام» (صحیفه امام، ج ۲۱، ۱۳۷۸: ۴۰۲). در موضوعات فرهنگی، برای اینکه یک ارزش مانند سبک زندگی نهادینه شود، لازم است برای جامعه مخاطب به درستی تبیین و اهمیت آن بیان شود و با ابزارها و وسایل گوناگون آموزش داده و ارائه شود. در مقابل، مشکلات و تبعات سبک زندگی غربی و غرب‌گرایی برجسته گردد.

برخی نیز معتقدند شکل‌گیری هر گفتمان، نیازمند دست‌کم سه عامل اساسی است که باید به شکلی در فرایند گفتمان‌سازی منعکس شود:

حامیان و متولیان توانمند گفتمان، داشتن پتانسیل و قدرت طرح در جامعه، و قدرت تسخیر افکار عمومی (بشیر، ۱۳۹۱: ۱۱). سایر عوامل گفتمان‌ساز از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی) عبارت‌اند از: خواص، اندیشمندان، استادان دانشگاه، فرزندان، نخبگان علمی (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۹/۲۱)، رسانه‌ها، و روحانیون (۱۳۹۰/۱۰/۱۴).

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع ترکیبی به روش گراند تئوری است. به این ترتیب که ابتدا ادبیات گفتمان شامل تعاریف، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها مطالعه شد، سپس با مراجعه به قرآن کریم و دانش ضمنی در خصوص آیات، گونه‌های مرتبط شناسایی و با رویکرد گفتمانی، مفاهیم و گزاره‌ها احصاء و تدوین و در نهایت، با روش گراند تئوری در قالب الگویی شماتیک ارائه شد. نمونه

مورد بررسی، آیات قرآن کریم بود که با اشباع نظری به حالت نمایا در آمد و الگوی گفتمان سازی مقاومت از درون توصیه ها، سفارش ها و رهنمودهای قرآنی و بیانات برخی اندیشمندان اسلامی استخراج شد. برای تجزیه و تحلیل داده ها، از سه نوع کد گذاری باز، محوری و انتخابی استفاده شد. به این ترتیب، برای دستیابی به الگوی مقاومت و نظریه مبنایی مقاومت گام های زیر برداشته شد:

۱. ابتدا داده ها گردآوری و در قالب گزاره هایی دقیق و صریح فهرست شد (اعتبار و پایایی ابزار با روش کشف و بازرسی در فرایند کار همیشه مورد توجه بوده است)؛ ۲. گزاره ها با کدهایی مستند شد؛ ۳. طیف مفهومی آنها مشخص و مقوله بندی شد (کد گذاری باز)؛ ۴. مقولات به دست آمده از مرحله کد گذاری باز، در چند حوزه مفهومی بزرگ مرتب و پدیده اصلی کشف شد (کد گذاری محوری)؛ ۵. کد گذاری باز و محوری مرور شد؛ ۶. پدیده اصلی و ربط خوشه های مقوله ای با آن مورد بررسی قرار گرفت و در قالب یک الگوی شماتیک به هم وصل شد و شرایط علی، زمینه ای، مداخله گر، پدیده، راهبردها و پیامدها احصاء گردید (کد گذاری انتخابی).

یافته های تحقیق

طبق بررسی انجام شده، در مجموع ۶۷ مفهوم از آیات قرآن استخراج شد. برای تحلیل داده ها از سه نوع کد گذاری باز، محوری و انتخابی استفاده شد و داده ها با کدهایی در قالب طیف مفهومی (کد گذاری باز)، مقوله خوشه ای (کد گذاری محوری) و هسته، به تفکیک موجبات علی، زمینه ها، عوامل مداخله گر و تعدیل کننده، پدیده اصلی (هسته)، راهبردها و پیامدها در جداولی نمایش داده (کد گذاری انتخابی) و در نهایت، الگوی مقاومت از منظر قرآن به تصویر کشیده شد.

۱. شرایط علی

i. جدول ۱. مقوله‌های شرایط علی
مؤثر در گفتمان مقاومت

ردیف	خزانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۱	«... فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالزَّاسِعُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ» (آل عمران: ۷)	اما آنها که در قلوبشان انحراف است، به دنبال مشابهات‌اند، تا فتنه‌انگیزی کنند (و مردم را گمراه سازند)؛ و تفسیر (نادرستی) برای آن می‌طلبند؛ در حالی که تفسیر آنها را، جز خدا و راسخان در علم، نمی‌دانند.	تبین‌گری عاملان	گفتمان مقاومت
۲	«وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ...» (النور: ۳۴)	ما بر شما آیاتی فرستادیم که حقایق بسیاری را تبیین می‌کند،...	تولید محتوای غنی	
	«هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ...» (آل عمران: ۷)	او کسی است که این کتاب (آسمانی) را بر تو نازل کرد، که قسمتی از آن، آیات «محکم» [= صریح و روشن] است....		
۳	«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَ عِنْدَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكُمْ فِتْنَةٌ مِمَّنْ سَوَّاهَا» (مریم: ۴۳)	ای پدر! دانشی برای من آمده که برای تو نیامده است؛ بنابراین این از من پیروی کن، تا تو را به راه راست هدایت کنم!	تسلط دانشی	
	«وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» (القصص: ۴۳)	و ما به موسی کتاب آسمانی دادیم بعد از آنکه اقوام قرون نخستین را هلاک نمودیم؛ کتابی که برای مردم بصیرت آفرین بود، و مایه هدایت و رحمت؛ شاید متذکر شوند!		
۴	«وَ هَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ» (الأنعام: ۱۲۶)	این راه مستقیم (و سنت جاویدان) پروردگار توست؛ ما آیات خود را برای کسانی که پند می‌گیرند، بیان کردیم!	پندپذیری مخاطب	
	«فَمَنْ يردِ اللَّهُ أَن يُهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ...» (الأنعام: ۱۲۵)	آن کس را که خدا بخواهد هدایت کند، سینه‌اش را برای (پذیرش) اسلام، گشاده می‌سازد....		
۵	«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» (صف: ۲)	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چرا چیزی می‌گویید که انجام نمی‌دهید؟	عامل بودن	
	«وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ» (اعراف: ۱۵۶)	و رحمت من همه موجودات را فرا گرفته و البته آن را برای آنان که راه تقوا پیش گیرند و زکات می‌دهند و به آیات ما می‌گروند، حتم		

		و لازم خواهیم کرد.		
--	--	--------------------	--	--

مقوله‌های مندرج در جدول (۱)، که از آیات قرآن استخراج شده است، شرایط علی مؤثر در وقوع پدیده «مقاومت» را نشان می‌دهد. شرایط علی، عللی است که پدیده مورد اکتشاف از آنها ناشی می‌شود (فراست‌خواه، ۱۳۹۵: ۱۰۰). اهم شرایط علی مؤثر در مقاومت از نظر قرآن به قرار زیر است:

عامل بودن: هنجارفرستان و الگوهای مرجعی که خود عامل به گفته‌ها و پندهای خود هستند، به مثابه آینه‌ای تمام‌نما برای دیگران عمل می‌کنند و با عمل خویش دیگران را به پذیرش یک ارزش یا هنجار مورد قبول وامی‌دارند، اعتماد دیگران را جلب می‌کنند و الگو و سرمشق عملی مناسبی به شمار می‌روند.

تبیین‌گری عاملان: مفاهیم ارزشی و آموزه‌های دینی به جهت غنای مفهومی و سازه‌گون خود نیازمند تبیین هستند. برای اینکه بتوان گفت‌مان مقاومت را در جامعه و نهادهای اجتماعی، فرهنگی و مذهبی نهادینه کرد، لازم است فرهنگ‌سازان و هنجارفرستان پدیده مقاومت از قدرت تبیین‌گری و تشریح لازم برخوردار باشند.

تولید محتوای غنی: گفت‌مانی که تهی از ایده و مبنای فکری باشد، در مواجهه و مقابله با گفت‌مان‌های رقیب، نمی‌تواند برتری خود را به اثبات برساند و از گردونه حذف می‌شود. بنابراین، برای گفت‌مان‌سازی فرهنگ مقاومت، توجه به تولید محتوای غنی، و برخوردار از مبانی مستحکم و مستدل نظری که بتوان براساس آن به‌طور شفاف و صریح مسائل را تبیین کرد، امری اجتناب‌ناپذیر است.

تسلط دانشی: دانش قدرت است. طبق روایات، أَلْعِلْمُ سُلْطَانٌ (ابن ابی‌الحدید، ج ۲۰، ۱۴۰۴: ۳۱۹): دانش پادشاهی است. برای اینکه بتوان در گروه یا جامعه‌ای تغییر ایجاد کرد و عموم را به ارزشی چون پایداری و مقاومت رهنمون شد، برخوردار از سطحی از دانش و تخصص امری اجتناب‌ناپذیر است.

پندپذیری مخاطب: گفت‌مان یکسویه نیست. گفت‌مان امری اجتماعی و حاصل کنش متقابل انسانی و تبادل معناست. ممکن است تصور شود که گفت‌مان‌سازی تنها حاصل تلاش

الگوی گفتمان‌سازی مقاومت از منظر قرآن

یک عامل یا تولیدکننده معنا و هنجارفرستان است. اما واقعیت این است که مخاطبان و سایر جامعه هدف نیز تکمیل‌کننده چرخه گفتمان‌سازی به شمار می‌روند. بنابراین، برای احیای گفتمان مقاومت بایستی مخاطب‌شناسی و میزان فرهنگ‌پذیری و جامعه‌پذیری افراد نیز مورد توجه قرار گیرد.

۲. شرایط زمینه‌ای

ii. جدول ۲. مقوله‌های شرایط زمینه‌ای مؤثر در گفتمان مقاومت

ردیف	خزانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۱	«فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لِّئَلَّا يَتَذَكَّرَ أَوْ يَخْشَى» (طه: ۴۴)	اما به نرمی با او سخن بگویند؛ شاید متذکر شود، یا (از خدا) بترسد!	مهارت زبانی	گفتمان مقاومت
۲	«وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسَلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُون» (القصص: ۳۴)	و برادرم هارون زبانش از من فصیح‌تر است؛ او را همراه من بفرست تا یاور من باشد و مرا تصدیق کند؛ می‌ترسم مرا تکذیب کنند!		
۳	«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا» (الأحزاب: ۷۰)	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از خدا پروا دارید و سخنی استوار (حق) گویند.	استواری و استحکام سخن	
۴	ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (النحل: ۱۲۵)	با حکمت و اندرز نیکو، به راه پروردگارت دعوت نما! و با آنها به روشی که نیکوتر است، استدلال و مناظره کن! پروردگارت، از هر کسی بهتر می‌داند چه کسی از راه او گمراه شده است؛ و او به هدایت‌یافتگان داناتر است.	استدلال	
۵	«ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ»	با حکمت و اندرز نیکو، به راه	دعوت	

ردیف	خزانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۶	وَالْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ...» (النحل: ۱۲۵)	پروردگارت دعوت نما!....		
	«... وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ» (الحج: ۶۷):....	به سوی پروردگارت دعوت کن، که بر هدایت مستقیم قرار داری (و راه راست همین است که تو می‌روی).		
۷	«وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَىٰ الْهُدَىٰ...» (الكهف: ۵۷)	چه کسی ستمکارتر است از آن کس که آیات پروردگارش به او تذکر داده شده، و از آن روی گرداند، و آنچه را با دست‌های خود پیش فرستاد فراموش کرد؟! ما بر دل‌های اینها پرده‌هایی افکنده ایم تا نفهمند؛ و در گوش‌هایشان سنگینی قرار داده‌ایم (تا صدای حق را نشنوند)...!.	مقابله گفتمانی	
۸	«وَكَلَّا نَقْصُ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ» (هود: ۱۲۰)	ما از هر یک از سرگذشت‌های انبیا برای تو بازگو کردیم، تا به وسیله آن، قلبت را آرامش بخشیم؛ و اراده‌ات قوی گردد. و در این (اخبار و سرگذشت‌ها)، برای تو حق، و برای مؤمنان موعظه و تذکر آمده است.	مصمم‌سازی	
۹	وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ (آل عمران: ۱۳۹)	و سست نشوید! و غمگین نگردید! و شما برترید اگر ایمان داشته باشید!	ایمان	

جدول (۲) مقوله‌های زمینه‌ای مؤثر در گفتمان‌سازی مقاومت را نشان می‌دهد. شرایط

زمینه‌ای مجموعه خاصی از شرایط‌اند که در یک زمان و مکان خاص جمع می‌آیند تا مجموعه اوضاع و احوال یا مسائلی را به وجود آورند که اشخاص با عمل / تعامل‌های خود به آنها پاسخ می‌دهند (استراوس و کوربین^۱، ۱۳۹۵: ۱۵۴). از جمله شرایط زمینه‌ای مؤثر در گفتمان‌سازی مقاومت در قرآن عبارت‌اند از: مهارت زبانی، استواری و استحکام سخن، استدلال، دعوت، مقابله گفتمانی، مصمم‌سازی و ایمان. در ادامه هر یک از این عوامل به تفصیل بیشتری بیان می‌شود.

مهارت زبانی: زبان ابزار مهم شکل‌گیری هر گفتمانی است. از جمله زمینه‌هایی که قرآن برای ایجاد گفتمان ضروری می‌داند، استفاده از مهارت‌های زبانی و بیان نرم و روان است (طه: ۴۴). از جمله مهارت‌های دیگر زبانی که در قرآن به آن اشاره شده است، فصاحت است. بنابراین برای به بار نشستن گفتمان مقاومت، فصاحت و بلاغت و روانی؛ به عبارت دیگر، زبان‌آوری و روانی سخن بسیار حائز اهمیت است.

گفتار و سخن محکم و استوار: هر چه سخن‌ها، گفته‌ها و گفتارها دارای بار معنایی بیشتری باشند و از استحکام برخوردار باشند، مخاطب را بیشتر مجاب می‌کنند و از کنار هم قرار گرفتن سخنان پرمغز، پایه‌های گفتمانی شکل بهتری به خود می‌گیرند. بیان سخن‌های استوار و با پایه و اساس در باب مقاومت که نتوان به سادگی آن را مخدوش کرد، گفتمان مقاومت را زنده نگه می‌دارد.

استدلال: جنس مفاهیم اندیشه‌ای به گونه‌ای است که نیاز به استدلال و اثبات دارد. مفاهیم فرهنگی و از جمله فرهنگ مقاومت نیز از این قاعده مستثنی نبوده، برای طرح آنها، نیاز به استدلال منطقی و مستدل است. نیاز به استدلال آنجا بیشتر رخ می‌نماید که در پشت مفاهیم فرهنگی، معانی عمیق و پرباری نهفته باشد. با توجه به ضریب نفوذ رسانه‌ها در بین مردم، اشاعه شبهات، و شکل‌گیری اذهان کاربران رسانه و فضای مجازی بر اثر دریافت پیام‌های همسو و مشابه، در پیش گرفتن روش استدلال و مباحثه، گام مهمی در انتقال مفاهیم و پذیرش آن از سوی مخاطب از جمله فرهنگ مقاومت است. قرآن در مقام اثبات ادعا و نقد و نظر و هنگام تحلیل و احتجاج، به دلیل و برهان تکیه می‌کند و همواره با دلیل سخن می‌گوید و از گفتار بی‌اساس دوری می‌جوید و از مدعی و رقیب نیز دلیل می‌خواهد.

1. Strauss and Corbin

دعوت: یکی از شیوه‌هایی که انبیای الهی با توسل به آن جامعه را به راه راست هدایت می‌کردند، نفس دعوت بود. دعوت نوعی طرز سخن گفتن و عملی برای جذب مخاطب از طریق تکنیک‌های کلامی است. بنابراین، برای گفتمان‌سازی مقاومت، دعوت از مخاطبین امری ضروری است. طبق آیات قرآن، دعوت به سه طریق امکان‌پذیر است: حکمت، موعظه و جدال. از دیدگاه علامه، سه طریقی که خدای تعالی برای دعوت بیان کرده است، با همان سه طریق منطقی، یعنی برهان، خطابه و جدل منطبق می‌شود (طباطبایی، ج ۱۲: ۵۳۴).

مقابله گفتمانی: از جمله بسترها برای گفتمان‌سازی و دوام یک گفتمان، مقابله با گفتمان رقیب است. یک راه مقابله با گفتمان رقیب، تبیین صحیح ارزش‌هایی است که بایستی در مورد آن گفتمان‌سازی انجام گیرد. هجمه علیه مبانی فکری گفتمان رقیب، راه دیگری است که می‌تواند آن را به حاشیه راند و ارزش‌های گفتمان مد نظر را برجسته و تثبیت کند. علاوه بر هجمه علیه مبانی فکری، بیان نقطه‌ضعف‌ها، آثار مخرب، و مفسده‌های گفتمان مذکور نیز می‌تواند در عقب‌نشینی گفتمان رقیب مؤثر باشد.

مصمم‌سازی: امروزه با گسترش تبلیغات گسترده رسانه‌ای، شبکه‌ها و فضای مجازی، سایه تهاجم فرهنگی بیش از پیش سنگینی می‌کند. هجمه فرهنگی چتر خود را می‌گستراند و نظام باورها و ارزش‌ها از جمله مقاومت را به چالش می‌کشد. در چنین فضایی، با مصمم‌سازی و تقویت اراده، می‌توان نظام باورها، ارزش‌ها و رفتارهای افراد را استحکام بخشید و آنها را به سطح تاب‌آوری رساند.

ایمان: از جمله زمینه‌های مهم برای شکل‌گیری فرهنگ و گفتمان مقاومت، ایمان است. در جنگ احد، به دلیل عدم اطاعت از فرماندهی، بر قوای اسلام شکست وارد شد، مسلمانان روحیه خود را از دست دادند، آیه «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (آل عمران: ۱۳۹) نازل شد که مبادا با شکست خود را بیازید، بلکه با ایمان خود را تقویت کنید که در این صورت، برتری با شماست (قرآنی، ۱۳۸۳، ج ۱: ۶۱۴).

۳. شرایط تسهیل‌گر

iii. جدول ۳. مقوله‌های شرایط

تسهیل‌کننده گفتمان مقاومت

ردیف	خزانة مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۱	يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يَبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فِتْرَةِ مَنْ الرَّسُولِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (المائدة: ۱۹)	ای اهل کتاب! رسول ما، پس از فاصله و فترتی میان پیامبران، به سوی شما آمد؛ در حالی که حقایق را برای شما بیان می‌کند؛ تا مبادا (روز قیامت) بگویید: «نه بشارت دهنده‌ای به سراغ ما آمد، و نه بیم دهنده‌ای!» (هم اکنون، پیامبر) بشارت دهنده و بیم دهنده، به سوی شما آمد! و خداوند بر همه چیز تواناست.	اخبار موثق	
۲	يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاذْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَا يُجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ يَسْأَلْتَهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ (حج: ۷۳)	ای مردم مثلی زده شده است گوش به آن فرا دهید: کسانی را که غیر از خدا می‌خوانید هرگز نمی‌توانند مگسی بیافرینند، هر چند برای این کار دست به دست هم دهند و هر گاه مگس چیزی از آنها برباید نمی‌توانند آن را باز پس گیرند، هم این طلب کنندگان ناتوانند و هم آن مطلوبان (هم این عابدان و هم آن معبودان).	تمثیل	گفتمان مقاومت
۳	«قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَ الَّذِينَ مَعَهُ... (ممتحنه: ۴)	مسلماً برای شما در ابراهیم و کسانی که با اویند، سرمشقی نیکوست.	معرفی الگو	
۴	«لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا (احزاب: آیه ۲۱)	به یقین برای شما در [روش و رفتار] پیامبر خدا الگوی نیکویی است برای کسی که همواره به خدا و روز قیامت امید دارد و خدا را بسیار یاد می‌کند.		
۵	وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَ أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (مائدة: ۹۸)	بدانید خدا شدید العقاب و نیز غفور و رحیم است.	انگیزه	

ردیف	خزانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۶	«وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنْ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهَبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ (هود: ۱۱۴)»	در دو طرف روز و اوایل شب، نماز را برپا دار؛ چرا که حسنات، سیئات (و آثار آنها را) از بین می‌برند؛ این تذکری است برای کسانی که اهل تذکرند!		
۷	«وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ (القمر: ۱۷)»	ما قرآن را برای تذکر (و یادآوری) آسان ساختیم؛ آیا کسی هست که متذکر شود؟! خداوند بهترین سخن را نازل کرده، کتابی که آیاتش همانند یکدیگر است؛ آیاتی مکرر دارد (با تکراری شوق انگیز) که از شنیدن آیاتش لرزه بر اندام کسانی که از پروردگارشان می‌ترسند می‌افتد؛ سپس برون و درونشان نرم و متوجه ذکر خدا می‌شود....	تسهیل	
۸	«اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَقْشَعْرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ... (الزمر: ۲۳)»	خداوند بهترین سخن را نازل کرده، کتابی که آیاتش همانند یکدیگر است؛ آیاتی مکرر دارد (با تکراری شوق انگیز) که از شنیدن آیاتش لرزه بر اندام کسانی که از پروردگارشان می‌ترسند می‌افتد؛ سپس برون و درونشان نرم و متوجه ذکر خدا می‌شود....	تکرار	
۹	«كَلَّا إِنَّهُ تَذَكُّرٌ (المدثر: ۵۴)»	چنین نیست که آنها می‌گویند، آن (قرآن) یک تذکر و یادآوری است!		
۱۰	«إِنَّ هَذِهِ تَذَكُّرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا (الإنسان: ۲۹)»	این یک تذکر و یادآوری است، و هر کس بخواهد (با استفاده از آن) راهی به سوی پروردگارش برمی‌گزیند!	تذکر و یادآوری	
۱۱	«وَذَكَّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَىٰ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (الذاریات: ۵۵)»	و پیوسته تذکر ده، زیرا تذکر مؤمنان را سود می‌بخشد.		
۱۲	«قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولَٰئِ الْأَلْبَابِ (زمر: ۹)»	بگو: آیا کسانی که معرفت و دانش دارند و کسانی که بی‌بهره از معرفت و دانش‌اند، یکسانند؟ فقط خردمندان متذکر می‌شوند.	استفهام	
۱۳	«وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (انبیاء: ۷)»	و پیش از تو [به پیامبری] نفرستادیم مگر مردانی را که به آنان وحی می‌نمودیم. اگر نمی‌دانید از دانایان و آگاهان پرسید.		
۱۴	«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ (احزاب: ۷۰)»	ای اهل ایمان! از خدا پروا کنید.	روش خطابی	

جدول (۳)، شرایط تسهیل‌گر گفتمان‌سازی مقاومت را نشان می‌دهد. وقتی صحبت از شرایط تسهیل‌کننده یا مداخله‌کننده به میان می‌آوریم یعنی اینکه تأثیر موجبات علی و زمینه‌ای خاص، با چه عوامل عمومی محیطی تعدیل می‌شوند؟ (فراست‌خواه، ۱۳۹۵: ۱۰۰). برخی از شرایط تسهیل‌گر مؤثر در گفتمان‌سازی مقاومت در قرآن به قرار زیر است: اخبار موثق، تمثیل، معرفی الگو، انگیزه، تشویق به اقدام، تسهیل، تکرار، یادآوری، استفهام، روش خطابی.

اخبار موثق: استفاده از اخبار مستند، منجر به افزایش اعتماد مخاطب و در نتیجه، پذیرش بیشتر می‌شود. معرفی منبع خیر، باعث می‌شود که اولاً، مخاطب هر مطلبی را ولو با ظاهر موجّه نپذیرد، در ثانی ذهن او را به کنکاش بیشتر درباره منابع مورد وثوق رهنمون می‌شود، و در آخر، به اثبات مدعا، انتقال معانی و دعوت به تفکر بیشتر از سوی مخاطب و او می‌دارد و به مثبه پشوانه‌ای برای ادعای فرد به کار می‌رود. بنابراین، یکی از عواملی که کمک می‌کند گفتمان مقاومت بهتر شکل بگیرد، بهره‌گیری از اخبار موثق است.

تمثیل: بسیاری از آموزش‌ها معمولاً بعد شفاهی و انتزاعی دارند. مفاهیم انتزاعی به نوعی فرار بوده، ماندگاری کمتری دارند. یکی از راه‌ها برای ماندگار کردن مفاهیم در اذهان یک جامعه، گروه یا مخاطبان خاص، استفاده از تمثیل است. بی تردید گفتمان‌سازان مقاومت نیز در راه گفتمان‌سازی، ناگزیر از استفاده از تمثیل برای مصورسازی مفاهیم و یادآوری بهتر آنها هستند. از دیدگاه علامه طباطبایی (ج ۷: ۴۶۶)، تشبیهات برای نزدیک ساختن مطلب به ذهن عامه مردم است، چون فهم عامه مردم آن قدر رسا نیست که برای انسان از آن نظر که انسان است، زندگی دیگری غیر از زندگی حیوانی‌اش سراغ داشته باشد.

معرفی الگو: از جمله عواملی که بر ساخت گفتمان مقاومت را سهل‌تر می‌سازد، معرفی الگوهای مرجع است. معرفی الگو از این حیث مهم است که بشر به‌طور فطری حس گراست و درک محسوسات و ملموسات بر وی آسان‌تر است؛ پس شایسته است معنویات و امور غیرمادی در قالب‌های محسوس، ملموس و مجسم ارائه شود. قرآن کریم نیز به منظور تأمین این اصل فطری و رسیدن افراد به معارف عالی مکتبی و انسانی برگزیدگانی را به عنوان «اسوه» و الگو معرفی می‌کند و از پیروان خود می‌خواهد که به آنان تأسی جویند و اندیشه و عمل خود را با آنها تطبیق دهند.

انگیزه: انگیزه عامل تحرک، پویایی و فعال شدن نیرو و توان انسانی است. برای اینکه یک گفتمان در بین بخشی از مردم شکل بگیرد، نیاز به امید، نشاط و انگیزه است. کوتاه سخن آنکه قرآن کریم از راه ایجاد امید به رحمت خدا و نیز خوف و ترس از خشم او، پیروانش را در خط میانی و اعتدال نگه می‌دارد. این خود شیوه مطلوبی برای گفتمان‌سازی مقاومت است.

تشویق به اقدام: یکی از شیوه‌هایی که می‌توان به وسیله آن گفتمان مقاومت را ایجاد کرد، تشویق مردم به حرکت و اقدام عملی از طرق گوناگون است. وقتی رهبران، دولت‌مردان، مدیران و اندیشمندان یک جامعه، مردم را به ایستادگی وادار یا تشویق می‌کنند، این امر به مرور به خواست عمومی تبدیل می‌شود و اکثراً به آن روی می‌آورند و در نتیجه، به هنجار بدل می‌شود. وقتی یک پدیده هنجار شد، تخطی از آن ممکن است با توبیخ مواجه شود و به مرور به عنوان یک ارزش مورد قبول همگان قرار می‌گیرد.

تسهیل: یکی از شیوه‌ها برای اینکه گفتمان‌ها به ویژه گفتمان مقاومت تولید شود و شکل بگیرد، ساده‌سازی در مفاهیمی است که معرف مرجع آن گفتمان‌اند. کلام هر قدر ساده‌تر باشد بیشتر در مخاطب اثر می‌گذارد؛ زیرا مخاطب فرصت می‌یابد مفهوم ارائه شده را دریافت و راحت‌تر تحلیل کند. کلام و مفهومی که دریافت، درک و تفسیر و تحلیل شود، قدرت پذیرش یا طرد آن را برای مخاطب بالاتر می‌برد.

تکرار: انسان بخشی از تربیت خود را از دوران کودکی مدیون تکرار مفاهیم و تذکرات است. تکرار از این رو اهمیت می‌یابد که با خاصیت فراموشی ذهن انسان در ارتباط است. تکرار پندها، معانی و مفاهیم منجر می‌شود که انسان بیشتر بیندیشد، تفکر کند و به مرور در رفتار خود بروز دهد. برای اینکه بتوان گفتمان مقاومت را ایجاد کرد، لازم است طبق الگوی قرآنی، مفاهیم آن به کرات از سوی هنجارفرستان، رسانه‌ها و نخبگان تکرار شود.

تذکر و یادآوری: به‌طور کلی فضای گفتمان‌سازی، فضای تذکر و یادآوری مکرر است که با ارزش‌ها، تجربیات و رفتار اجتماعی فرد درمی‌آمیزد و آمادگی او را برای پذیرش هنجارهای جمع بیشتر می‌سازد. تذکر در فرهنگ‌سازی و ایجاد گفتمان مقاومت، سودمند است.

استفهام: اسلوب استفهام و ارائه گفتمان و حیانی در قالب پرسش و پاسخ بین افراد و گروه‌های مختلف [نظیر خدا و پیامبران، مردم و پیامبران، ملائکه و خداوند، ابلیس و خداوند،

الگوی گفتمان‌سازی مقاومت از منظر قرآن

بهشتیان و جهنمیان] حقایق را به صورت زیبا و مطلوب به تصویر می‌کشد و به کلام خدا زیبایی خاص می‌بخشد، بر جان آدمی تأثیری شگرف می‌گذارد، عواطف و احساسات او را بر می‌انگیزد و حس کنجکاوی او را ارضا می‌کند. بنابراین، برای ایجاد گفتمان مقاومت طرح مسئله و نگاه مسئله‌محورانه نیز راهگشا خواهد بود.

روش خطابی: از دیگر عوامل تسهیل‌گر گفتمان‌سازی مقاومت، روش خطابی است. مقصود از آن، این است که گوینده و «منادی» فرد یا افراد معین یا گروه خاصی را پیش روی خود حاضر ببیند و آنها را به اسم یا به وصف، مخاطب سازد و دستوراتی را به وی صادر کند و خواسته‌هایش را با آنها در میان بگذارد. این شیوه در قرآن رایج و قلمرو آن بسیار گسترده است. بهره‌گیری از این روش موجب شخصیت دادن به مخاطب و لایق دانستن او، اعلان محبت و رأفت و رحمت و چشاندن لذت حضور در محضر خود (خدا) به مخاطبان است (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۳۵۷).

۴. پدیده مقاومت

۴.۱. جدول ۴. پدیده مقاومت

ردیف	خرانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۱	فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُتَنْصِرِينَ (ذاریات: ۴۵)	در نتیجه، نه توانستند به پای خیزند و نه طلب یاری کنند.	به پا خاستن	گفتمان مقاومت
	قُلْ إِنَّمَا أَعْطُكُمْ بَوَاحِدَةً أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَشْفَىٰ وِفْرَادٍ ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ (سبأ: ۴۶)	بگو: «من فقط به شما یک اندرز می‌دهم که: دوبه‌دو و به تنهایی برای خدا به پا خیزید، سپس ببندید که رفیق شما هیچ گونه دیوانگی ندارد. او شما را از عذاب سخی که در پیش است، جز هشداردهنده‌ای [بیش] نیست.		
۲	وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا (فرقان: ۵۲)	به وسیله آن با آنها به جهادی بزرگ پرداز.		
۳	إِنَّ الدِّينَ أَمْنٌ وَهَاجِرٌ وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ (انفال: ۷۲)	آنان که به خدا ایمان آوردند و از وطن خود هجرت کردند و در راه خدا با مال و جانشان کوشش و فداکاری کردند.	از جان گذشتگی (مجاهدت)	

ردیف	خزانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۴	إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشُرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ (فصلت: ۳۰)	در حقیقت، کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداست»؛ سپس ایستادگی کردند، فرشتگان بر آنان فرود می‌آیند [و می‌گویند]: «هان، بیم مدارید و غمین مباشید، و به بهشتی که وعده یافته بودید شاد باشید.	ایستادگی	
	فَأَسْتَقِمُّ كَمَا أُمِرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْفُوا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (هود: ۱۱۲)	پس، همان گونه که دستور یافته‌ای ایستادگی کن، و هر که با تو توبه کرده [نیز چنین کند] و طغیان مکنید که او به آنچه انجام می‌دهید بیناست.		
	إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (احقاف: ۱۳)	محققاً کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداست» سپس ایستادگی کردند، بیمی بر آنان نیست و غمگین نخواهند شد.		
۵	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (بقره: ۱۵۳)	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از شکیبایی و نماز یاری جوید؛ زیرا خدا با شکیبایان است.	شکیبایی	
۶	وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَخْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (بقره: ۲۵۰)	و هنگامی که با جالوت و سپاهانش روبرو شدند، گفتند: «پروردگارا، بر [دل‌های] ما شکیبایی فروریز، و گام‌های ما را استوار دار، و ما را بر گروه کافران پیروز فرما.	ثبات قدم	
۷	فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتَرَكُكُمْ أَغْمَالِكُمْ (محمد: ۳۵)	پس (شما ای اهل ایمان در کار دین) سستی روا مدارید و (از ترس جنگ، کافران را) دعوت به صلح مکنید، که شما غالب و بلند مقام تر خواهید بود و خدا با شماست و از (ثواب) اعمال شما هیچ نمی‌کاهد.	سست نشدن	
۸	مَنْ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا (احزاب: ۲۳)	از میان مؤمنان مردانی‌اند که به آنچه با خدا عهد بستند صادقانه وفا کردند. برخی از آنان به شهادت رسیدند و برخی از آنها در [همین] انتظارند و [هرگز عقیده خود را] تبدیل نکردند.	وفا به عهد صادقانه	

مقوله‌های مندرج در جدول (۴)، پدیده اصلی مورد بررسی این پژوهش را نشان می‌دهد. پدیده واژه‌ای است که به پرسش «جریان چیست؟» پاسخ می‌دهد و به دنبال شناسایی و دیدن

الگوی گفتمان‌سازی مقاومت از منظر قرآن

شکل‌های تکرارشونده رویدادها یا اعمال، افعال و تعامل‌هایی است که نماینده چیزی به شمار می‌روند که افراد به تنهایی یا جمعی، هنگامی که خود را در موقعیتی می‌یابند، در پاسخ به آن موقعیت بر زبان می‌آورند یا انجام می‌دهند (استراس و کوربین، ۱۳۹۵: ۱۵۲). طبق یافته‌ها، می‌توان از وقوع پدیده «مقاومت» سخن به میان آورد. در این پژوهش، با بررسی آیات قرآن درباره مقاومت، به مفاهیمی چون: به پا خاستن، جهاد، از جان گذشتگی (مجاهدت)، ایستادگی، شکیبایی، ثبات قدم، سست نشدن و وفای به عهد صادقانه می‌رسیم.

بنابراین، ماحصل برداشت از آیات در مورد پدیده مقاومت عبارت است از: «خیزش جهاد‌گونه، مجاهدانه و متعهدانه همراه با ایستادگی و استحکام».

۵. راهبردهای مقاومت

جدول ۵. راهبردهای مقاومت

.۷

ردیف	خزانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۱	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ (محمد: ۷)	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر خدا را یاری کنید، یاریتان می‌کند و گام‌هایتان را استوار می‌دارد.	نصرت (یاری خدا)	گفتمان مقاومت
۲	مَنْ الْمُؤْمِنِينَ رَجُلٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَلُوا تَبْدِيلًا (احزاب: ۲۳)	از میان مؤمنان مردانی اند که به آنچه با خدا عهد بستند صادقانه وفا کردند. برخی از آنان به شهادت رسیدند و برخی از آنها در [همین] انتظارند و [هرگز] عقیده خود را [تبدیل] نکردند.	انتظار شهادت	
۳	مَنْ الْمُؤْمِنِينَ رَجُلٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَلُوا تَبْدِيلًا (احزاب: ۲۳)	از میان مؤمنان مردانی اند که به آنچه با خدا عهد بستند صادقانه وفا کردند. برخی از آنان به شهادت رسیدند و برخی از آنها در [همین] انتظارند و [هرگز] عقیده خود را [تبدیل] نکردند.	راسخ در اعتقاد	
۴	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (انفال: ۶۵)	ای رسول، مؤمنان را بر جنگ ترغیب کن که اگر بیست نفر از شما صبور و پایدار باشند، بر دویست نفر غالب خواهند شد و اگر صد نفر بوده، بر هزار نفر از کافران غلبه خواهند کرد، زیرا آنها گروهی بی‌دانش‌اند.	تشویق دانش	
۵	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (انفال: ۶۵)	ای رسول، مؤمنان را بر جنگ ترغیب کن که اگر بیست نفر از شما صبور و پایدار باشند، بر دویست نفر غالب خواهند شد و اگر صد نفر بوده، بر هزار نفر از کافران غلبه خواهند کرد، زیرا آنها گروهی بی‌دانش‌اند.	دانش	
۶	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (انفال: ۶۵)	ای رسول، مؤمنان را بر جنگ ترغیب کن که اگر بیست نفر از شما صبور و پایدار باشند، بر دویست نفر غالب خواهند شد و اگر صد نفر بوده، بر هزار نفر از کافران غلبه خواهند کرد، زیرا آنها گروهی بی‌دانش‌اند.	صبوری و پایداری	

ردیف	خزانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۷	فَأَصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفُّكَ الَّذِينَ لَا يُؤْفِقُونَ (روم: ۶۰)	اکنون که چنین است صبر پیشه کن که وعده خدا حق است؛ و هرگز کسانی که ایمان ندارند تو را خشمگین نسازند (و از راه خود منحرف نکنند)!	صبر	
۸	وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينَ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ (بقره: ۱۹۳)	با آنان بجنگید تا دیگر فتنه‌ای نباشد، و دین، مخصوص خدا شود. پس اگر دست برداشتند، تجاوز جز بر ستمکاران روا نیست.	مبارزه	
۹	إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ (توبه: ۱۱۱)	در حقیقت، خدا از مؤمنان، جان و مالشان را به [بهای] اینکه بهشت برای آنان باشد، خریده است؛ همان کسانی که در راه خدا می‌جنگند و می‌کشند و کشته می‌شوند.	جهاد در راه خدا	
۱۰	الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ (توبه: ۲۰)	آنان که ایمان آوردند و از وطن هجرت گزیدند و در راه خدا با مال و جانشان جهاد کردند، آنها را نزد خدا مقام بلندتری است و آنان بالخصوص رستگاران و سعادتمندان دو عالم‌اند.	جهاد با جان و مال	
۱۱	وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (حج: ۵۸)	و آنان که در راه خدا از وطن خود هجرت کردند و کشته شدند یا مرگشان فرا رسید، البته خدا رزق و روزی نیکویی (در بهشت ابد) نصیبشان می‌گرداند، و همانا خداوند بهترین رزق و روزی‌بخشنده است.	هجرت در راه خدا	
۱۲	فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَى وَاللَّهُ مَعَكُمْ	پس هرگز سست نشوید و (دشمنان را) به صلح (ذلت بار) دعوت نکنید، در حالی که شما برترید، و خداوند با شماست و	دوری از صلح ذلت بار	
۱۳	وَلَنْ يَنْزُقَكُمْ أَعْمَالَكُمْ (محمد: ۳۵)	چیزی از (ثواب) اعمالتان را کم نمی‌کند!	استحکام	

الگوی گفتنمان سازی مقاومت از منظر قرآن

ردیف	خزانة مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۱۴	وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (آل عمران: ۱۳۹)	و سست نشوید! و غمگین نگردید! و شما برترید، اگر ایمان داشته باشید!	روحي	
۱۵			نشاط	
۱۶	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تَلْقَوْنَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي ۚ تَسْرَوْنَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ ۚ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (ممتحنه: ۱)	ای کسانی که ایمان آورده‌اید! دشمن من و دشمن خودتان را دوست نگیرید! شما نسبت به آنان اظهار محبت می‌کنید، در حالی که آنها به آنچه از حق برای شما آمده کافر شده‌اند و رسول الله و شما را به خاطر ایمان به خداوندی که پروردگار همه شماست، از شهر و دیارتان بیرون می‌رانند؛ اگر شما برای جهاد در راه من و جلب خشنودی‌ام هجرت کرده‌اید؛ (پیوند دوستی با آنان برقرار نسازید!) شما مخفیانه با آنها رابطه دوستی برقرار می‌کنید، در حالی که من به آنچه پنهان یا آشکار می‌سازید از همه دانانترم! و هر کس از شما چنین کاری کند، از راه راست گمراه شده است!	پیوند دوستی برقرار نکردن با دشمنان	
۱۷	وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَأَخْرَبِينَ مَنْ دُونَهُمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تظَلُمُونَ (انفال: ۶۰)	و هر چه در توان دارید از نیرو و اسب‌های آماده بسیج کنید، تا با این [تدارکات]، دشمن خدا و دشمن خودتان و [دشمنان] دیگری را جز ایشان - که شما نمی‌شناسیدشان و خدا آنان را می‌شناسد - بترسانید. و هر چیزی در راه خدا خرج کنید پاداشش به خود شما بازگردانیده می‌شود و بر شما ستم نخواهد رفت.	بسیج و آماده کردن آنچه در توان است	
۱۸			ایجاد رعب	

ردیف	خزانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۱۹	مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ (فتح: ۲۹)	محمد(ص) فرستاده خداست؛ و کسانی که با او هستند در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربانند.	سرسختی در مقابل دشمن	
۲۰			صمیمیت با یکدیگر	
۲۱	وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفُتِنَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا (حج: ۴۰)	و اگر خداوند بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نکند، دیرها و صومعه‌ها، و معابد یهود و نصارا، و مساجدی که نام خدا در آن بسیار برده می‌شود، ویران می‌شود!	دفع شر	

اطلاعات جدول (۵)، مفاهیم و مقولات مستخرج از آیات درباره راهبردهای پدیده «گفتمان مقاومت» را به تصویر کشیده است. عمل/تعامل‌های راهبردی، کنش‌هایی با منظور و عمدی‌اند که برای حل مسئله صورت می‌گیرند و بدین ترتیب، پدیده شکل می‌گیرد (استراس و کورین، ۱۳۹۵: ۱۵۵). عمده‌ترین راهبردهای استخراج شده که به نوعی ریشه در علل، زمینه‌ها و شرایط مداخله‌گر دارند، عبارت‌اند از: «نصرت (یاری خدا)، انتظار شهادت، راسخ در اعتقاد، تشویق، دانش، صبوری و پایداری، مبارزه، جهاد در راه خدا، جهاد با جان و مال، هجرت در راه خدا، دوری از صلح ذلت‌بار، استحکام روحی، نشاط، دوستی نکردن با دشمنان، بسیج و آماده کردن امکانات و توانایی‌ها، ایجاد رعب، سرسختی در مقابل دشمن، صمیمیت با یکدیگر و دفع شر».

نصرت (یاری خدا): از جمله راهبردهای گفتمان مقاومت، یاری رساندن به خداست که به معنی یاری کردن آیین او، یاری کردن پیامبر او، و شریعت و تعلیمات اوست (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۸۶). جملگی این امور منجر می‌شود که خداوند گام‌های یاری‌دهندگان را استوار و محکم گرداند. این استواری، مقاومت را افزایش می‌دهد.

انتظار شهادت: یکی از راهبردهای تحقق گفتمان مقاومت، انتظار شهادت است. کسی که قله را می‌بیند، مجاهدت و ایستادگی بیشتری در مقابل دشمن از خود نشان می‌دهد.

راسخ در اعتقاد: مؤمنانی که اهل مقاومت و ایستادگی هستند، به عهد و پیمان خود با خدا پایبندند و هیچ چیز حتی شهادت دوستان و عزیزانشان، روحیه آنان را تغییر نمی‌دهد (قرائتی، ۱۳۸۳) و پیوسته در عقاید خود استوار هستند.

تشویق: لازمه مقاومت، بهره‌گیری از ابزار تشویق و ترغیب است. در کتاب تفسیر نور آمده است که کارهای دشوار نیاز به تشویق، ترغیب و تلقین دارد (قرائتی، ۱۳۸۳).

دانش: از راهبردهای کلیدی مقاومت، دانش است. دانش در مقاومت، انتخاب هدفمند مسیر همراه با آگاهی، بینش و بصیرت لازم است. مسیر روشن و آگاهی، به مؤمنان صبر و استقامت و پایمردی می‌بخشد (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۸۶، ج ۲: ۱۶۸).

صبوری و پایداری: از راهبردهای اصلی مقاومت، صبر و ایستادگی است. مقاومت امری دفعی و زودبازده نیست و ممکن است سالیان متمادی زمان برای تحقق هدف نیاز باشد. بنابراین، صبر در تحقق هدف و رسیدن به آرمان‌های مقاومت، امری بسیار ضروری و کلیدی است. صبر موجب می‌شود که افراد فرصتی برای تفکر، برنامه‌ریزی و آمادگی برای مقابله بیابند.

مبارزه (جهاد در راه خدا با جان و مال): جهاد در راه خدا از دیگر راهبردهایی است که پدیده مقاومت را زنده نگه می‌دارد. بایستی در نظر داشت که جنگ و جهاد در اسلام، برای کشورگشایی نیست، بلکه برای گسترش مکتب اسلام و مقابله با فتنه است (قرائتی، ۱۳۸۳).

هجرت در راه خدا: طبق برخی از تفاسیر، هجرت هدفدار یک ارزش است و حتی مرگ افراد مهاجر هم سنگ شهادت است (قرائتی، ۱۳۸۳). در هجرت افق‌های جدیدی گشوده می‌شود و مهاجران تجربیات جدیدی کسب می‌کنند که در کنار سختی‌های هجرت، تاب‌آوری را افزایش می‌دهد و مقاومت را دست‌یافتنی می‌سازد.

دوری از صلح ذلت‌بار: صلح و آشتی امری مورد پسند اسلام است؛ اما اگر سازش براساس ترس، سستی و رعب‌زدگی باشد، امری ناپسند به شمار می‌رود؛ زیرا آرزو و علاقه دشمنان همین است (قرائتی، ۱۳۸۳). صلح ذلت‌بار دشمن را به تحمیل خواسته‌هایش ترغیب می‌کند و پیام ضعف و تسلیم را به دشمن می‌دهد. بنابراین، از جمله نمودهای مقاومت، دوری از صلح و مذاکره ذلت‌بار است.

استحکام روحی: بدون برخورداری از استحکام روحی، مقاومتی شکل نمی‌گیرد. آیه «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» می‌فرماید: «و سست نشوید و غمگین مگردید، شما برترید اگر ایمان داشته باشید»، یعنی شکست شما در حقیقت، به دلیل از دست دادن روح ایمان و آثار آن بوده است (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۸۶).

نشاط: نشاط پیشران مقاومت است. مقاومت بدون نشاط، به خصوص نشاط معنوی منجر به خمودگی و ناامیدی می‌شود. کسانی که در راه دفاه از ارزش‌ها مقاومت می‌کنند اگر نشاط داشته باشند، از انگیزه و توان بیشتری برای انجام وظیفه و دستیابی به هدف برخوردار خواهند بود.

دوستی نکردن با دشمنان: پیوند دوستی برقرار کردن با دشمنان توسط گروهی از افراد بدون اینکه سیاست کلی و راهبردی نظام باشد، منجر به نفوذ دشمن شده، مقاومت را در عرصه‌های دیگر بی اثر می‌سازد و برخی از مدیران و مسئولان را به تسامح و تساهل می‌کشاند. طبق تفسیر المیزان، از زمینه آیات استفاده می‌شود که بعضی از مؤمنین مهاجر در خفا با مشرکین مکه رابطه دوستی داشته‌اند، و انگیزه‌شان در این دوستی جلب حمایت آنان از ارحام و فرزندان خود بوده، که هنوز در مکه مانده بودند. این آیات نازل شد و ایشان را از این عمل نهی کرد. (طباطبایی، ج ۱۹، ۱۳۷۸: ۳۸۸).

بسیج و آماده کردن امکانات و توانایی‌ها: بسیج امکانات، لازمه مقاومت است. علامه طباطبایی در این زمینه می‌فرماید: چون مجتمع انسانی دارای طبایع و افکار مختلف و منافع خاص خود می‌باشند، اختلاف، نزاع، مبارزه و وقوع جنگ امری اجتناب‌ناپذیر است، و چون چنین است به حکم فطرت بر جامعه اسلامی واجب است که همیشه و در هر حال تا آنجا که می‌تواند و به همان مقداری که احتمال می‌دهد، دشمنش مجهز باشد مجتمع صالحش را مجهز کند (طباطبایی، ج ۹، ۱۳۷۸: ۱۵۱).

ایجاد رعب: از دیگر راهبردهای مقاومت این است که بتوان بدون هزینه زیاد، با انواع و اقسام روش‌های تبلیغی و جنگ روانی در دل دشمن رعب ایجاد کرد. طبق آیه شریفه قرآن، باید قوا و امکانات دفاعی را تدارک ببینید تا به وسیله آن، دشمن خدا و دشمن خود را ترسانیده، از آنان زهر چشم بگیرند (طباطبایی، ج ۹، ۱۳۷۸: ۱۵۲).

سرسختی در مقابل دشمن: تاب‌آوری روح مقاومت است. هرگونه سستی، انفعال و یأس در مقابل دشمن، نشانه‌ای است که دشمن را به فشار بیشتر، مداخله و تعدی تحریک می‌کند. این دو جمله مجموعاً افاده می‌کند که سیره مؤمنین با کفار شدت و با مؤمنین رحمت است (طباطبایی، ج ۱۸، ۱۳۷۸: ۴۴۶).

صمیمیت با یکدیگر: صمیمیت از جمله راهبردهای انگیزشی و عاطفی مقاومت است. صمیمیت روابط اجتماعی را تقویت می‌کند و زمینه‌افزایش سرمایه اجتماعی در بین مقاومت‌کنندگان است. طبق تفسیر نور، در حقیقت، عواطف آنها (یاران پیامبر ص) در این «مهر» و «قهر» خلاصه می‌شود، اما نه جمع میان این دو در وجود آنها تضادی دارد، و نه قهر آنها در برابر دشمن و مهر آنها در برابر دوست سبب می‌شود که از جاده حق و عدالت قدمی بیرون نهند (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۸۶).

دفع شر: طاغوت تمایل به طغیان و ویرانی دارد. بنابراین در هر عصری، برای مقابله با طاغوتیان زمان، بخشی از راهبرد مقاومت در دفاع و خنثی‌سازی حرکت اشرار و طاغوتیان خلاصه می‌شود. به تعبیر علامه: «دفاع مردم از منافع حیاتی خود و حفظ استقامت، سنتی فطری است که در میان مردم جریان دارد: هرچند این سنت فطری هم منتهی به خدای تعالی می‌شود» (طباطبایی، ج ۱۴، ۱۳۷۸: ۵۴۵).

۶. پیامدهای مقاومت

جدول ۶. پیامدهای مقاومت

مقوله هسته	مقوله خوشه‌ای	ترجمه	خزانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ردیف
گفتمان مقاومت	شهادت	از میان مؤمنان مردانی اند که به آنچه با خدا عهد بستند صادقانه وفا کردند. برخی از آنان به شهادت رسیدند و برخی از آنها در [همین] انتظارند و [هرگز عقیده خود را] تبدیل نکردند.	مَنْ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا (احزاب: ۲۳)	۱

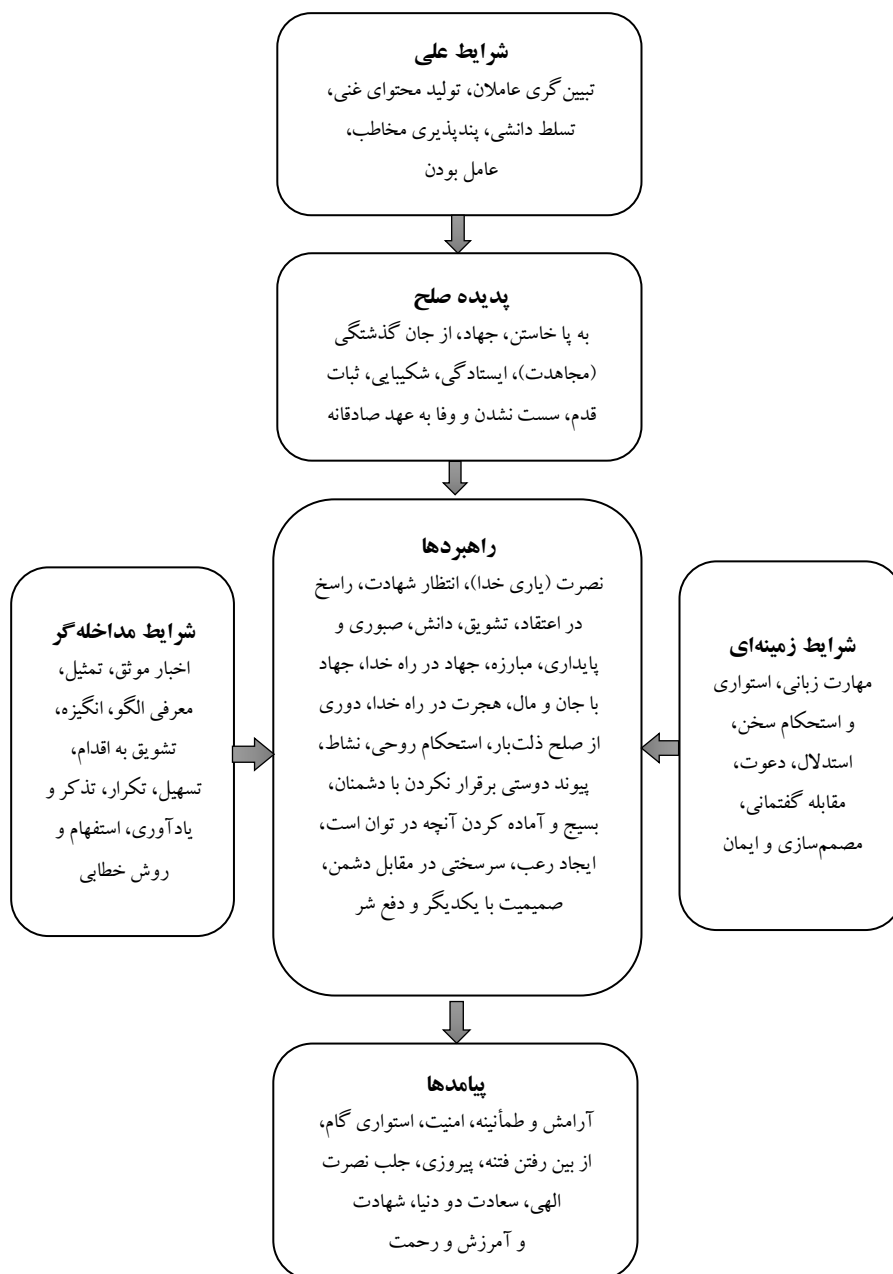
ردیف	خزانه مفهومی آیات (طیف مفهومی)	ترجمه	مقوله خوشه‌ای	مقوله هسته
۲	وَلَنْ نُقَاتِلَكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ تُقَاتِلُوا لَمَنْفَرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (آل عمران: ۱۵۷)	و اگر در راه خدا کشته شوید یا بمیرید، قطعاً آمرزش خدا و رحمت او از [همه] آنچه [آنان] جمع می‌کنند بهتر است.	آمرزش و رحمت	
۳	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتُصَرِّفُوا بِئْتِصَارِكُمْ وَتَبَّثْ أَقْدَامَكُمْ (محمد: ۷)	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر خدا را یاری کنید یاریتان می‌کند و گم‌هایتان را استوار می‌دارد.	استواری گام	
۴			جلب نصرت الهی	
۵	وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُودُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (نور: ۵۵)	خدا به کسانی که شما که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند، وعده داده است که حتماً آنان را در این سرزمین جانشین [خود] قرار دهد؛ همان گونه که کسانی را که پیش از آنان بودند جانشین [خود] قرار داد، و آن دینی را که برایشان پسندیده است به سودشان مستقر کند، و بیمشان را به ایمنی مبدل گرداند، [تا] مرا عبادت کنند و چیزی را با من شریک نگردانند، و هر کس پس از آن به کفر گراید؛ آنانند که نافرمان هستند.	آرامش و امنیت	
۶	وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيُكُونَ الدِّينَ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ (بقره: ۱۹۳)	با آنان بجنگید تا دیگر فتنه‌ای نباشد، و دین، مخصوص خدا شود. پس اگر دست برداشتند، تجاوز جز بر ستمکاران روا نیست.	از بین رفتن فتنه	
۷	الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمَ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْقَائِمُونَ (توبه: ۲۰)	آنان که ایمان آوردند و از وطن هجرت گزیدند و در راه خدا با مال و جانشان جهاد کردند، آنها را نزد خدا مقام بلندتری است و آنان بالخصوص رستگاران و سعادتمندان دو عالم‌اند.	سعادت دو دنیا	
۸	وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلَنْتَمَنََّنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِن عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (آل عمران: ۱۲۶)	و خدا آن [وعده پیروزی] را، جز مژده‌ای برای شما قرار نداد تا [بدین وسیله شادمان شوید و] دل‌های شما بدان آرامش یابد، و پیروزی جز از جانب خداوند توانای حکیم نیست.	آرامش و طمأنینه	
۹			پیروزی	

جدول (۶) پیامدهای مقاومت را به تصویر کشیده است. مهم‌ترین پیامدهای پدیده مقاومت، آرامش و طمأنینه، آرامش و امنیت، استواری گام، از بین رفتن فتنه، پیروزی، جلب نصرت الهی، سعادت دو دنیا، شهادت، و آموزش و رحمت است.

مقاومت آثار درونی و بیرونی، دنیوی و اخروی در پی دارد. از جمله آثار درونی آن، دستیابی به آرامش و امنیت است که منشأ رشد و ترقی است. بسیاری از استعدادها در محیطی توأم با آرامش و امنیت شکوفا می‌شود. مقاومت همچنین منجر به ثبات قدم می‌شود. به تعبیر علامه، ثبات قدم کنایه‌ای است از تشجیع و تقویت دل‌ها (طباطبایی، ج ۱۸، ۱۳۷۸: ۳۴۷). از جمله آثار بیرونی مقاومت، از بین رفتن فتنه و به تعبیر علامه «شرک» (طباطبایی، ج ۲، ۱۳۷۸: ۹۰) و دستیابی به پیروزی است. مقاومت سبب می‌گردد یاری خداوند به مقاومت‌کنندگان می‌شود و به تعبیری: اسباب غلبه بر دشمن را فراهم می‌سازد، مثلاً ترسی از شما در دل کفار می‌اندازد و امور را علیه کفار و به نفع شما جاری می‌کند و دل‌های شما را محکم و شجاع می‌سازد (طباطبایی، ج ۱۸، ۱۳۷۸: ۳۴۸). سعادت دو دنیا و دستیابی به افتخاری بزرگ (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۸۶) از دیگر آثار مقاومت است. مقاومت می‌تواند منجر به دستیابی به شهادت شود. «فمنهم من قضی نحبه» یعنی بعضی از مؤمنین در جنگ اجلسان به سر رسید، یا مردند، و یا در راه خدا کشته شدند (طباطبایی، ج ۱۶، ۱۳۷۸: ۴۳۶). بنابراین، مقاومت در راه خدا و به دنبال آن شهادت، منجر به آموزش و رحمت مقاومت‌کنندگان می‌شود.

شکل (۱)، الگوی «مقاومت» از منظر قرآن کریم را نشان می‌دهد. طبق این الگو، پدیده «مقاومت» به طور مستقیم ناشی از عللی همچون: تبیین‌گری عاملان، تولید محتوای غنی در زمینه مقاومت، تسلط دانشی به مفاهیم مربوط به مقاومت، پندپذیری مخاطب و عامل بودن گفتمان‌سازان مقاومت است. حضور این عوامل موجب می‌شود افرادی با مجاهدت، ایستادگی و وفاداری، و صبر بر مشکلات و شکیبایی به پا خیزند و جهاد کنند و «پدیده مقاومت» محقق شود.

راهبردهای منتهی به مقاومت می‌تواند علل و شرایط ریشه‌ای تری داشته باشد که در این پژوهش عبارت‌اند از: ایمان، دعوت، استدلال، استواری و استحکام سخن، مهارت زبانی، مقابله گفتمانی و مصمم‌سازی.

شکل ۱. الگوی گفتمان سازی .vii

مقاومت

علاوه بر شرایط بستر ساز، شرایط تسهیل کننده مقاومت عبارت‌اند از: اخبار موثق، تمثیل، معرفی الگو، انگیزه، تشویق به اقدام، تسهیل، تکرار، تذکر و یادآوری، استفهام و روش خطابی. پدیده «مقاومت» از طریق راهبردهای چندی به اجرا درمی‌آید که عبارت‌اند از: نصرت (یاری خدا)، انتظار شهادت، راسخ در اعتقاد، تشویق، دانش، صبوری و پایداری، صبر، مبارزه، جهاد در راه خدا، جهاد با جان و مال، هجرت در راه خدا، دوری از صلح ذلت‌بار، استحکام روحی، نشاط، پیوند دوستی برقرار نکردن با دشمنان، بسیج و آماده کردن آنچه در توان است، ایجاد رعب، سرسختی در مقابل دشمن، صمیمیت با یکدیگر و دفع شر. بی‌تردید هر پدیده‌ای که اتفاق می‌افتد پیامدها و آثار چندی در پی دارد. طبق مدل پارادایمی، پدیده مقاومت و اقداماتی که در این زمینه انجام می‌گیرد، پیامدهای مختلفی در پی دارد که به طور کلی عبارت‌اند از: آرامش و طمأنینه، امنیت، استواری گام، از بین رفتن فتنه، پیروزی، جلب نصرت الهی، سعادت دو دنیا، شهادت، و آموزش و رحمت.

نتیجه‌گیری

گفتمان در بستری فرهنگی و اجتماعی شکل می‌گیرد. می‌توان گفت هر گفتمانی شیوه و یا شیوه‌های خاصی برای بروز، شکوفایی و تولید دارد و جملگی گفتمان‌ها از شیوه واحدی برای تسلط و گسترده شدن چتر مفهومی تبعیت نمی‌کنند. اندیشمندان به عوامل متفاوت و بعضاً متشابهی در امر گفتمان‌سازی پرداخته‌اند، اما مرور آیات قرآن در امر گفتمان‌سازی، و آن هم گفتمان‌سازی مقاومت، الگوی جامع‌تری ارائه می‌دهد. از جمله عوامل و شرایطی که در قرآن در گفتمان‌سازی مقاومت مورد نظر است، عامل بودن گفتمان‌سازان است. در لسان قرآن، عاملان بایستی به گفته‌ها و پندهای خود عامل باشند و با عمل خویش، دیگران را به پذیرش یک ارزش وادار کنند و به عنوان الگو، اعتماد دیگران را جلب و سرمشق عملی مناسب باشند. توجه به عاملان و خواص در گفتمان‌سازی در دیدگاه‌های مقام معظم رهبری (۱۴/۱۰/۱۳۹۰؛ ۲۱/۹/۱۳۹۱)، لاکلا و موفه (۱۹۸۵) و بشیر (۱۳۹۱: ۱۱) نیز مورد توجه قرار گرفته است. علاوه بر آن، از آنجا که مفاهیم مقاومت سازه‌گون و نیازمند تبیین‌اند، لازم است از سوی هنجارفرستان تبیین و تشریح شوند.

بنابراین، گفتمان‌سازی مقاومت نیازمند تبیین‌گری عاملان است. طبق آموزه‌های قرآنی، گفتمان مقاومت نیازمند ایده و مبنای فکری مستحکم و مستدل نظری است و بی‌توجهی به آن منجر به طرد و حاشیه‌رانی می‌شود، که در اندیشه لاکلا نیز به نوعی به آن پرداخته شد.

اندیشه‌های قرآنی همسو با دیدگاه مقام معظم رهبری (۱۳۹۰/۱۰/۱۴؛ ۱۳۹۱/۹/۲۱)، بر نقش دانش و تخصص (قد جاعنی من العلم؛ مریم: ۴۳) به عنوان ابزاری قدرتمند در ایجاد گفتمان مقاومت تأکید دارند. پندپذیری مخاطب و مخاطب‌شناسی و بررسی میزان فرهنگ‌پذیری و جامعه‌پذیری او، از جمله عوامل دیگری است که در به‌بار نشستن گفتمان و به‌ویژه گفتمان مقاومت نقش ایفا می‌کند. دیدگاه لاکلا و موفه مبنی بر قابلیت اعتبار گفتمان و مورد پذیرش قرار گرفتن آن همسو با دیدگاه قرآنی است.

یافته‌های این پژوهش نشان داد که آیات قرآن چارچوب کامل‌تری برای گفتمان‌سازی، به‌ویژه گفتمان مقاومت ارائه می‌دهد. علاوه بر عواملی که به‌طور مستقیم در گفتمان‌سازی مقاومت اثر گذارند، عوامل بستر ساز نیز در ایجاد گفتمان مقاومت مؤثر هستند. مهارت زبانی و استفاده از بیان نرم و روان (طه: ۴۴)، و فصاحت (قصص: ۳۴) در بساختن گفتمان مقاومت تأثیر بسزایی دارد. علاوه بر مهارت زبانی، سخن و گفتار محکم، پر مغز و غنی از معنا نیز مخاطب را جذب می‌کند و گفتمان مقاومت را زنده نگه می‌دارد.

برای اینکه مفاهیم فرهنگی و از جمله فرهنگ مقاومت شکل بگیرد، لازم است به دلیل خاصیت اندیشه‌ای، به‌صورت منطقی و مستدل اثبات شوند (و جادلهم بالتی هی احسن، نحل: ۱۲۵). از دیگر بسترهای گفتمان‌سازی مقاومت، دعوت است؛ زیرا تا مخاطب از طریق تکنیک‌های کلامی جذب نشود، عملاً گفتمانی هم‌شکل نمی‌گیرد. مقابله گفتمانی از دیگر بسترها برای ایجاد گفتمان مقاومت است. این تکنیک توسط برخی اندیشمندان از جمله لاکلا و موفه نیز پیشنهاد شده است. هجمه علیه گفتمان رقیب و بیان نقاط ضعف، آثار مخرب و مفسده‌های آن را به حاشیه می‌راند و ارزش گفتمان مقاومت را برجسته و تثبیت می‌سازد.

از دیگر عوامل زمینه‌ساز گفتمان مقاومت، مصمم‌سازی است. در شرایطی که هجمه‌های فرهنگی ممکن است نظام باورها و ارزش‌های مقاومت را به چالش کشد، با مصمم‌سازی و تقویت اراده، گفتمان مقاومت بیشتر تاب می‌آورد. طبق آموزه‌ها، از جمله بسترهای اساسی برای گفتمان

مقاومت، ایمان است؛ زیرا ایمان موجب برتری می‌شود (آل عمران: ۱۳۹). علاوه بر عوامل و شرایطی که به طور مستقیم و یا در قالب بستر و زمینه در ایجاد گفتمان مقاومت دخیل‌اند، برخی از عوامل نیز نقش تسهیل‌گر را ایفا می‌کنند. استفاده از اخبار موثق و مستند از جمله این عوامل است که خود اعتماد مخاطب و در نتیجه، پذیرش آن را در پی دارد. تمثیل از عواملی است که با مصورسازی مفاهیم، یادآوری بهتر آنها و نزدیک ساختن مطالب و مفاهیم مقاومت، منجر به تولید و رواج گفتمان آن می‌شود. برای تسهیل در دستیابی به گفتمان مقاومت، معرفی الگو نیز توسط آیات قرآن بیان شده است. الگوها با توجه به حس‌گرا بودن انسان، و تمایل به درک محسوسات و ملموسات در برساخت گفتمان مقاومت مؤثرند. از دیگر عواملی که حکم پیشران را نیز دارد، انگیزه است. انگیزه مخاطبان را به گفتمان مورد نظر متمایل می‌سازد. تشویق به اقدام از دیگر عوامل است که مفهوم مقاومت را به خواست عمومی بدل می‌سازد و به عنوان یک ارزش مورد قبول سر زبان‌ها می‌اندازد. ساده‌سازی مفاهیم مقاومت باعث می‌شود مخاطب دریافت و درک بهتری داشته باشد و بر مبنای آن به تفسیر و تحلیل دست یازد و به این ترتیب، دستیابی به گفتمان مقاومت هموار شود. تکرار مفاهیم، تذکر و یادآوری پندها و معانی نیز منجر می‌شود که انسان بیشتر بیندیشد، تفکر کند و به مرور در رفتار خود برور دهد. اسلوب استفهام و ارائه گفتمان مقاومت در قالب پرسش و پاسخ، منجر به برانگیختن حس کنجکاوی و تلاش برای رسیدن به پاسخ مناسب است و مخاطبان را بیشتر به خود معطوف می‌دارد. روش خطابی که در قرآن به آن مکرر پرداخته شده است، با توجه به شخصیتی که به مخاطب می‌دهد، به نوعی اعلان محبت و رأفت و رابطه‌ای بی‌واسطه است که در شکل‌گیری گفتمان مقاومت نیز بسیار تأثیر دارد.

پدیده مقاومت در آیات قرآن در مفاهیمی همچون: به پا خاستن، جهاد، از جان گذشتگی، ایستادگی، شکیبایی، ثبات قدم، سست نشدن و وفا به عهد خود را نشان می‌دهد. بنابراین، می‌توان آن را «خیزشی جهادگونه، مجاهدانه و متعهدانه تعریف کرد که همراه با ایستادگی و استحکام است». مقاومت برخلاف معنی ظاهری و برداشتی که رنگ و بوی انفعالی دارد، توأم با حرکت، به پا خاستن و حتی جهاد است و به تغییر در محیط منجر می‌شود.

مقاومت با کنش‌ها و واکنش‌های چندی خود را نشان می‌دهد. برخی از کنش‌ها جنبه اعتقادی دارد و با ایستادگی بر سر باورها و عقاید خود را نشان می‌دهد. روح مقاومت، صبوری و

ایستادگی است. مقاومت انفعال نیست، بلکه با مبارزه، جهاد و گذشت از جان و مال و ایجاد ترس و رعب در دل دشمن و دفع شر خود را نشان می‌دهد. کسانی که مقاومت می‌کنند از استحکام روحی برخوردارند، تاب آورند، نشاط دارند و مشوق دیگران هستند. برای خیزش جهادگونه باید همبستگی و اتحاد بیشتری داشت، مجهز به صلاح دانش بود، از سکون پرهیز کرد، از هجرت و جابه‌جایی برای انجام دادن تکلیف و توسعه گفتمان مقاومت استقبال کرد و با تمام توان در عرصه‌های مختلف حضور داشت. فرهنگ مقاومت خود را در دوری از صلح ذلت‌بار و عدم پیوند دوستی با دشمن نشان می‌دهد. گفتمان مقاومت همراه با انتظار است؛ انتظار شهادت. مقاومت همچون آثار درونی چون آرامش و طمأنینه و بیرونی چون امنیت، استواری، فروپاشی فتنه، پیروزی، و دنیوی و اخروی چون جلب نصرت الهی، سعادت در دنیا و آخرت، شهادت و آمرزش و رحمت را در پی دارد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبه الله (۱۴۰۴). شرح نهج البلاغه لابن ابی‌الحدید. تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم. قم: انتشارات مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.
۳. استراوس، آنسلم و کوربین، جولیت (۱۳۹۵). مبانی پژوهش کیفی، فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای. ترجمه ابراهیم افشار. تهران: نی.
۴. امین خندقی، مقصود و جعفرنیا، فاطمه (۱۳۹۳). «چگونگی گفتمان‌سازی نظریه ولایت فقیه در محتوای برنامه‌های درسی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی. سال ۱۱ (۳۹)، صص ۱۳۹-۱۵۸.
۵. بشیر، حسن (۱۳۹۱). «شیوه‌های گفتمان‌سازی بین‌المللی: تحلیل دو حادثه و دو گفتمان». ماهنامه مدیریت ارتباطات. (۳۱)، صص ۱۱-۱۳.
۶. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). لغت‌نامه. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۷. ساروخانی، باقر (۱۳۷۰). دایره‌المعارف علوم اجتماعی. تهران: کیهان.
۸. سلطانی‌فر، محمد و میرزا ابوالحسن خان ایلچی (۱۳۹۵). «درآمدی بر مدل گفتمان‌سازی رسانه‌ای اقتصاد مقاومتی»، نشریه رسانه، ویژه‌نامه اقتصاد مقاومتی، س ۲۷، صص ۱۷-۳۵.
۹. شبدینی پاشاکی، محمد؛ سرافراز، محمود و کریمی خوشحال، علی (۱۳۹۵). گفتمان‌های دینی، شیوه‌ها و ابزارها. قم: زمزم هدایت.
۱۰. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۸). المیزان فی تفسیر القرآن. ترجمه محمدباقر موسوی. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۱۱. فراستخواه، مقصود (۱۳۹۵). روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی. تهران: آگاه.
۱۲. قجری، حسینعلی و نظری، جواد (۱۳۹۲). کاربرد تحلیل گفتمان در تحقیقات اجتماعی. تهران: جامعه‌شناسان.
۱۳. قرائتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از فضلا (۱۳۸۶). برگزیده تفسیر نمونه. تنظیم احمدعلی بابایی. تهران: دارالکتب اسلامی.

۱۵. مندارس، هانری (۱۳۷۳). *مبانی جامعه‌شناسی*. ترجمه باقر پرهام. تهران: امیرکبیر.
۱۶. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸). *صحیفه امام مجموعه آثار امام خمینی (ره)*. تهران: مؤسسه نشر آثار امام خمینی (ره).
۱۷. هال، استیوئرت (۱۳۹۳). *معنا، فرهنگ و زندگی اجتماعی*. ترجمه احمد گل محمدی. تهران: نی.
۱۸. *بیانات مقام معظم رهبری، دسترسی در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)*. شنبه ۲۲ شهریور ۱۳۹۹: <https://farsi.khamenei.ir/>